

Bulgaaria puukalendrid

Vesselina Koleva

Teesid: Artiklis esitatakse lühike ülevaade Bulgaaria puukalendrite iseloomulikest joontest, erilist tähelepanu on pööratud kalendrilise teabe ülesehitusele ja kuupäevaliste tähtpäevade märkimisele õigeusu kirikukalendis. Selle vähetuntud rahvapärimuse näitlikustamiseks kirjeldatakse lähemalt 19. sajandil Rodope mägedes kasutatud kalendrilaudu, samuti tuuakse paralleelse teiste maade puukalendritega.

Märksõnad: kalendripulk, kuupäevalised tähtpäevad, puukalender, *raboš*, õigeusu kiriku kalender

Puukalendrite kasutamise traditsioon

Puidust, luust või mingist muust materjalist valmistatud kalendrid on aja arvestamise vahendid. Keskajal olid need käepäraseks mooduseks Lääne- ja Idakiriku kristliku kronoloogia ja liturgilise kalendri kasutuselevõtuks maades, kus rahvas oli ristiusku pööratud. Euraasias ja Põhja-Ameerikas kasutati puukalendrid kuni 20. sajandi alguseni paralleelselt käsitsi kirjutatud ja trükitud kalendritega. Tänapäevani säilitatakse kogu maailma muuseumikogudes kümneid ja sadu puukalendrid.

Alates 16. sajandist hakkasid paljud Lääne kirjamehed oma töödes kasutama neis kalendrites sisalduvaid andmeid, mis selgitavad ka keskaja üht kõige olulisemat ajaarvestust – ülestõusmispühade kuupäeva kristlikus kalendis. Kõige täiuslikumatel Skandinaavia ruunikalendritel esitatakse 19 lisakarakteristikut, määramaks kindlaks pühapäevi ja liikuvate tähtpäevade kuupäevi lunisolaarse tsükli erinevatel aastatel.

19. sajandi teisel poolel avaldati esimesed publikatsioonid Venemaa puukalendritest ning mahukas ülevaade Põhjamaade kalendrilaudadest (Sreznevski 1876). Kalendrilaudade kasutamise kohta Balkanil saab ülevaate Milovan Gavazzi (1938) ja Günter Stipa (1966) töödest, autorid viitavad mõnele 19. sa-

jandi ja 20. sajandi alguse etnograafia-alasele publikatsioonile, kus märgitakse üksikuid puukalendri leide Bulgaarias, Bosnias ja Hertsegoviinas, Horvaatias, Albaanias, Sloveenias ja Banati aladel Kesk-Euroopas.

Bulgaarias oli esimeseks puukalendri uurijaks Stojan Argirov (1896), uuritav objekt oli pärit Haskovo piirkonnast ning registreeritud Plovdivi Riikliku Raamatukogu ja Muuseumi kogudes 1883. aastal. Lisateavet selle ja teiste kalendrite kohta avaldas Dimitar Marinov (1907; 1914). Hiljem on avaldatud etnograafilisi uurimusi puukalendritest, mis pärinesid Kjustendili (Zahhariev 1929), Burgase (Vakarelski 1936; Gorov 1997) ja Smoljani (Detev 1947) piirkonnast. Kahjuks ei ole ükski neis töodes kirjeldatud kalender tänaseni säilinud. Uusi Kesk-Rodope mägedest (Smoljani regioon) leitud kalendreid on kirjeldatud etnograafiliste ekspeditsioonide käigus 1970. ja 1990. aastatel (Koleva 1967; 1971).

Uurides sūrjade (Komi Vabariik, Venemaa) puukalendreid pööras Günter Johannes Stipa tähelepanu asjaolule, et kaks Läänikiriku tähtpäevade kalendrit Olibi saarelt (Horvaatia) (Gavazzi 1938) ja üks õigeusu pühade kalender Vizinga (Komi) külast (Lipin 2006) sarnanevad välimuselt mõnede Bulgaaria kalendritega. Stipa silmis on oluline ka asjaolu, et Ahtopolist (Bulgaaria) leitud kalendripulk toodi kingitusena Athose mäelt selle saajale, kes toona elas Tsiknihoris (praegu Türgi) (Vakarelski 1936). Stipa viitab sarnasele infole ühest St. Galleni (nüüdne Šveits) kloostrist leitud käsikirjast, mille kohaselt kasutati umbes aastal 900 *a.D.* sälgustatud pulki kalendrina (Stipa 1966: 205). Ta teeb loogilise järelduse, et seda tüüpi ajaarvestamise vorm soomeugrilaste seas võis järgida ristiusu levikut – Kreekast ja Bulgaariast Kesk- ja Põhja-Venemaale.

Bulgaaria puukalendrite tunnusjooned

Bulgaaria kristlased kasutasid kalendrilaudu 20. sajandi alguseni. Praegu säilitatakse muuseumikogudes umbes kahtekümnet sellist objekti ning mõned kalendrilauad on ka erakätes. Kõige arvukamalt on kalendrilaudu leitud Kesk-Rodope mägedest (Smoljani piirkond), mõningaid näiteid on ka Kjustendili, Haskovo ja Burgase aladelt (illustratsioon 1).

Oletatavasti ei ole see juhus, et kõik kalendrid on leitud Bulgaaria lõunaosa ääremaadelt. Siinsel mägismaal on karjuseamet väga levinud, ja just karjused vajasid kodunt eemal olles täpset ja ilmastikukindlat kalendrit. Kalendrilauad olid käsitsi kirjutatud ja trükitud kalendrite heaks asenduseks ning ka kindlaim moodus kristliku kalendri säilitamiseks kuni aastani 1912, mil need alad vabanesid Ottomani ülemvõimu alt. Seda tõendavad ka Burgase piirkon-

Illustratsioon 1. Puukalendrite kasutamise levialad Bulgaarias.

nast leitud neli kalendrit, mis kuulusid Ida-Traakia ja Väike-Aasia bulgaarlastest kristlastele, kes sunniti ümber asuma pärast Vene-Türgi sõda 1877–1878 ja Bukaresti rahulepingut 1913 (Koleva & Georgiev 2006; Koleva 2007).

Dimitar Marinovi (1907) väitel oli Bulgaaria puukalendritel nii majanduslik kui ka religioosne eesmärk (illustratsioon 2). Peamiselt kuulusid sellised kalendrid preestritele ja karjustele, nende järeltulijad hoidsid neid kalendreid kui perereliikviaid.

Puukalendreid valmistasid vastavad meistrid – *календаристи* 'kalendritegijad', kes olid sageli pärit preestrite perekondadest. Hristo Vakarelski (1936) leiab, et õigeusu kloostrite kreeka ja slaavi mungad võisid valmistada kalendreid, et levitada neid peamiselt teistele kohalikele preestritele, kes omakorda kasutasid neid töös talupoegadega. Lozengradi piirkonnast (nüüdne Türgi) pärit puukalendrit saab arvatavasti seostada Kreeka preestritega, kes tegutsesid Bulgaaria kristlaste seas (Koleva 2006: 100–101, illustratsioon 7). Selle

Illustratsioon 2. Puukalendrid Smoljani ja Burgase aladelt (Koleva 2006: illustratsioon 3).

kalendrilaua kahele küljele on lõigatud kreekakeelne suur- ja väiketäheline kiri ümber 1. jaanuari kuupäeva, kõrval on aastaarv 1850.

Etnograafilistes uurimustes on ära toodud erinevad puukalendrite kohta kasutatavad nimetused: *календар-рабош, тояга, пръчка, патерица* [kalender-raboš, tojaga, pratška, pateritsa]. Esimest nimetust on võimalik seostada kalendri valmistamise tehnikaga, ülejäänud tähistavad kalendri välimust või kasutamismoodust.

Sõna *рабош* on arvatavasti tuletis slaavikeelsest sõnast *рыть* 'kaevama' või vana-slaavikeelsest sõnast **rabъ* (vrd *рѣбъ* 'serv, äär') (Mladenov 1941; Anastasov & Deikova jt 2002). See nimetus on kasutusel ka teistes slaavi keeltes: serbohorvaadi, sloveenia, tšehhi keeles: *ragoš, raboš, rovaš, rabuše*; rumeenia ja albaania keeles: *rāboš, rābój* ja *rabūsh* (pärineb bulgaaria keelest).

Väga populaarsed nimetused kalendrilaudade kohta on ka *тояга, пръчка* 'kepp, sau', *патерица* 'kark' ja isegi *поп* 'papp' (Hasekia piirkond Strandžas) (Gorov 1997). Vrd kreekakeelse sõnaga *ράβδι* (bulgaaria keeles *тояга*), *ραβδάκι* (bulgaaria keeles *тояжка*) ja *πατερίτσα* (bulgaaria keeles *патерица*).

Et puukalendrid olid väga kõvad, kasutati neid vahel ka teiseks otstarbeks: karkude või jalutuskeppidena, koorma toetamiseks (hobuse seljas) või lõnga kerimiseks värvimisel. Karjused ja müürsepad võtsid kaugele rännates *rabosh*-kalendrid endaga kaasa.

Bulgaarlased kasutasid sõnu *рабош* või *читула* (kreeka keeles *τέτουλα*) tähistamaks *pügalpulki*, millel on pisut teistsugune funktsioon ja välimus (illustratsioon 3). Pügalpulki kasutasid karjased meiereides ja pagarid vahetuskaupade registreerimiseks.

Illustratsioon 3. Arvepidamiseks mõeldud pügalpulk Devinist, Smoljani piirkonnast.
Foto: Nikolai Sivkov.

Illustratsioon 4. Erineva kuju ja suurusega Bulgaaria raboš-kalendrid.

Raboš-kalendrid (illustratsioon 2) on selgelt eristatavad kuju, suuruse ning märgitüüpide ja kalendrilise teabe ülesehituse poolest. Kalendrid on valmistatud eeltöödeldud kõvapuidust, lauad on alati neljakülgsed, 50–140 cm pikad ja 1–3 cm laiad, harvadel juhtudel on kalendrilauad ka hästivormitud käepide – kas haruline või sirge. Mõnikord võib kalendripulga ühes otsas olla ka auk selle ülesriputamiseks.

Enamikul Bulgaaria puukalendritest on kujutatud Juliuse (päikese)kalendri aasta. Kalendri külgedele on päevade tähistamiseks täkitud 365–366 sätku, pikem vahe või lühem või pikem sisselõige eristab kuid. Harvadel juhtudel kasutatakse märke 7- või 10-päevaseks jaotuseks.

Päevade tähistamiseks kasutatakse kaht erinevat viisi – kahte kõrvuti või vastakuti olevat täket, jagades aasta kahte kuuekuulisse perioodi, ja teine viis (seda on kasutatud vaid kolmel korral) on märkida need sisselõikega kalendripulga kõigil neljal küljel kolmelistes gruppides (illustratsioonid 2 ja 5). Pühad on tähistatud erinevate märkidega, mis on lõigatud kalendrilaudade külgedele.

Kuupäevaliste tähtpäevade puhul järgitakse õigeusu liturgilist kalendrit, lisaks on puukalendritel ära toodud ka Neitsi Maarja, Jeesus Kristuse, pühakute ja vana testamendi prohvetitega seonduvad olulisemad pühad. Samuti on ära toodud Bulgaaria pühakud *заради заслуги към българската църква, религия и народа ни* [oma teenete eest Bulgaaria kiriku, religiooni ja meie inimeste heaks], nagu kirjutab Petar Detev (1947). Mõned äramärgitud päevad seonduvad nii astronoomiliste kui ka majanduslike perioodidega, jagades aasta aasta-aegadeks (tabel 1).

Kjustendili piirkonnas on kasutusel kolme tüüpi *raboš*-kalendrid, mis esindavad teatud kindlat kalendrikirjutamise traditsiooni (Koleva 1996). Neljakülgsed kalendrilauad on 1–3 cm laiad ja vastavalt 74 cm, 100 cm või 130 cm pikad, märkide ja nende kombinatsioonide ning kalendrilise teabe ülesehitus on kolmel kalendril hämmastavalt sarnane. Ühel kalendril on päevi tähistavate sätkude arv 354, teisel 365 ja kolmandal 378. Kuude eraldusmärke neil ei esine, vaid ühel on näha nädalaid eristavaid sümboleid, ja ainult sellel kalendripulgal loetakse päevi ühelt küljelt teisele, alati samas suunas, s.t ilma katkestuseta. Neid kalendreid on võimalik “lugeda” muutuvate 29- ja 30-päevaste perioodidena. Lisapäevade (liigpäevade) märgete olemasolu kalendripulga mõnes kohas ja “XXX” sümboli esinemine viitab sellele, et kuu- ja päikesekalendri kokkulangemise saavutamiseks lisati kalendrisse perioodiliselt üks 30-päevane kuu. Sellisel juhul kasutatavad erimärgid võisid tähistada kuufaase. Võimalik, et seda tüüpi puukalendrite eesmärgiks oli usukultusega seotud paasa-arvestuse pidamine, kasutades 19 aasta pikkust lunisolaartsükli. Kasutatavad märgid on üldjuhul sirge kriips, kakshark ja kolmhark.

Sellest piirkonnast on teada veel ainult üks, Juliuse (päikese) kalender (Zahhariev 1929), kus kasutatavad tähtpäevade sümbolid on samasugused (vt illustratsioon 12, tulp 16). Samas on kuud selles kalendris teistmoodi eraldatud – ühekordse X-märgi abil.

Kalendrilise teabe ülesehitus. Kalendrite tüpoloogia

Bulgaaria kalendreid loetakse üldjuhul ühest servast teise ilma vahepeatusega: näiteks paremalt vasakule ühel küljel ja seejärel vasakult paremale teisel küljel, s.t kahesuunaliselt. Kalendrilise teabe õigeks lugemiseks peab kasutama olema tuttav Juliuse kalendri, kasutatava tähtpäevade süsteemi ning tähtpäevade ja tavaliste päevade kombinatsioonidega. Õigeusu traditsioonis on järgmise aasta pühapäevade kuupäevade puhul oluliseks päevaks 2. märts. Lääne traditsiooni kalendrites, kus aasta algab 1. jaanuaril, määrab esimese pühapäeva pühapäevatäht kõik järgneva aasta pühapäevatähed.

Kalendrilise teabe ülestähendamise algus on puukalendritel erinev: uuritavad 21 Bulgaaria kalendrilauda jaotuvad selles osas kolme rühma (Koleva 2006, 2007). Esimese tüübi puhul on ajaarvestuse alguspäevaks **1. september**, siia kuulub kokku kaheksa kalendrit: kaks Smoljani piirkonnast, üks Haskovost, üks Kjustendilist ja neli Burgasest. Kahele kalendrilauale on lõigatud aastaarvud – 1783 ja 1850. Üksteist kalendrit (kümme Smoljani ja üks Burgase piirkonnast) kuuluvad teise rühma, kus ajaarvamine algab **aprillis** või **mais** ning vastavalt kas **oktoobris** või **novembris**. Nende kalendrite alguskuupäevad on 1. aprill – 1. oktoober (üks kalender), 20. aprill – 26. oktoober (kaks), 23. aprill – 21. oktoober (üks), 23. aprill – 23. oktoober (üks), 23. aprill – 26. oktoober (üks) ja 1. mai – 1. november (viis). Ühele neist kalendritest on lõigatud aastaarv 1818 (või 1878) (Koleva 1967). Põllumajandusega seotud rahvakalendris jagavad need kuupäevad aasta kaheks – suve- ja talveperioodiks. Selline nn karjaseaasta oli kuni 19. sajandini Kesk-Rodope mägedes väga populaarne (Detšov 1903). Ehk on see põhjuseks, miks on selline jaotus valdav ka kõnealuse piirkonna puukalendritel. Kolmanda kalendritüübi puhul algab ajaarvestus **1. jaanuaril**. Selliseid kalendreid on kaks, ühele neist, mis on pärit Smoljani piirkonnast, on lõigatud aastaarv 1897.

Kirjalikest allikatest on teada, et alates 14.–15. sajandist on Bulgaarias olnud suuremal või vähemal määral kasutusel erinevad aastaalgused (1. september, 1. jaanuar, 1. märts). Kirikuaasta algab 1. septembril ja Menaionis ('Kuude raamat') ja teistes jumalateenistuse raamatutes märgitakse seda kui *Ново лето* 'uus aasta' ja/või *Нов индикт* 'uus indiktsioon'. Bütsantsi impeeriumis võis indiktsiooniaasta alata ka 23. septembril.

Puukalendrid Polkovnik Serafimovo külast, Smoljani piirkonnast

Polkovnik Serafimovo külast (Smoljani piirkond) pärit neli puukalendrit on kujutatud illustratsioonil 4. Need kalendrid on hoiul muuseumides Sofias (S1 ja S2) ning Smoljanis (S4) ja erakogus (S3) (Koleva 2008). Kõik need kalendrilauad on neljakülgsed, erineva suuruse ja kalendriaasta algusajaga. Kuude eristamiseks kasutatakse kahte tüüpilist moodust – kas pikemat vahekaugust või sügavamat sisselõiget. Kalendrit loetakse järjest, ilma vahepausideta.

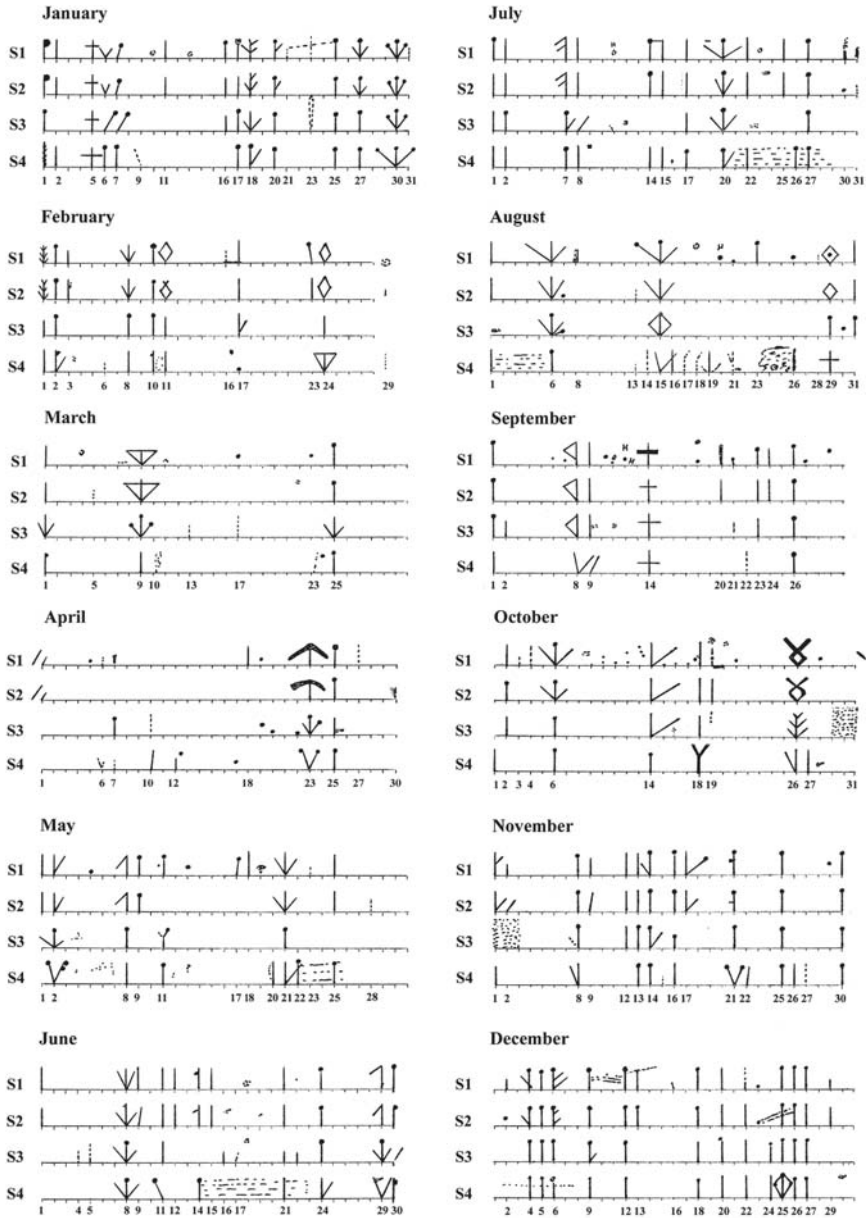
Illustratsioon 5. Neli puukalendrit Polkovnik Serafimovo külast Smoljani piirkonnast (Koleva 2008: illustratsioon 2).

Esimesed kaks kalendrit (S1 ja S2) on umbes 50 cm pikad ja hämmastavalt sarnased. On ilmne, et need valmistas üks inimene. Päevi tähistavad täkked on jagatud nelja kolme-kuulisse perioodi kalendrilaua erinevatel servadel. Kalendri alguskuupäevaks on siin 1. jaanuar. Esimesele kalendrilauale on lõigatud aastaarv, arvatavasti on see 1897. Terava riistaga tehtud väikesed täkked ja ringikujulised sisselõiked tähistavad paigutisi “lisapäevi” – näiteks pühapäevi ja liikuvaid tähtpäevi. Mõne sellise tähise kõrval on kirillitsas ‘H’ täht, mis võib tähistada bulgaariakeelset sõna *неделя* ‘pühapäev’.

Kolmas kalender (S3) kuulus Hubtšo Kehaja nimelisele peakarjasele (*kehaja*). Kalendrilaua pikkus on umbes 80 sentimeetrit. Aastas olevaid päevi tähistavad täkked on jagatud kahte kuuekuulisse perioodi kalendrilaua vastasservades. Kalendri alguskuupäevaks on 1. mai laua ühel pool ja teisel pool 1. november. Kalendrilaua kõigil neljal küljel on kristlikke sümboleid, antropomorfseid ja zoomorfseid kujutisi.

Neljas kalender (S4) Polkovnik Serafimovo külast kuulub ülalmainitud Hubtšo Kehaja suguvõsa ühele perekonnale. Ühel kalendriküljel on alguskuupäevaks 23. aprill ja teisel küljel 21. oktoober. Selle kalendri eripäraks on sügav sisselõige veebruari ja märtsi vahel – 1. märts võis olla oluline kuupäev teatud kalendriliste arvutuste puhul. Liigpäev on tähistatud pika õhukese joonega.

Tähistusena on peamiselt kasutatud sirget kriipsu, kaksharki ja kolmharki, sageli on joonte otstes väike uure. Mõned olulised tähtpäevad on märgitud erinevate geomeetriliste sümbolitega. Nelja kalendri päevade ja tähtpäevade tähistus on skemaatiliselt toodud illustratsioonil 6.

Illustratsioon 6. Kõrvutatav skeem tähtpäevade märgistusest neljal Polkovnik Serafimovo külast leitud kalendril (Koleva 2008: ill. 10).

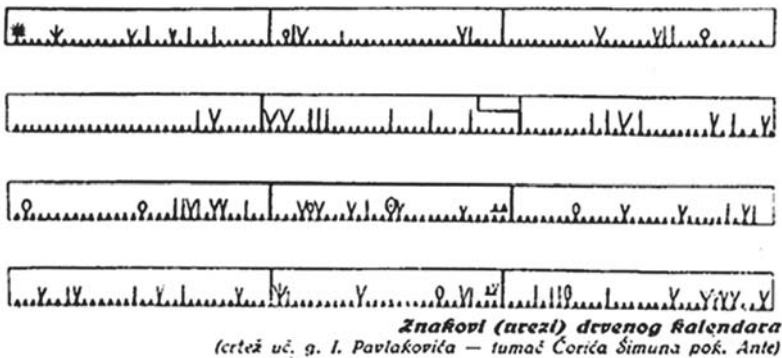
Tabelis 1 (vt lisa) on ära toodud Kesk-Rodope mägedes asuva Polkovnik Serafimovo külast pärit nelja õigeusu kalendri selgemalt identifitseeritud tähtpäevad. Olulisemad rahvapühad ja kuude nimetused (ka kohalikus murdes) on antud kursiivis.

Selgub, et umbes 75 kuupäeva kalendrites märgitud 135 õigeusu tähtpäevast on Bulgaaria rahvakalendris ühed kõige populaarsemad, kusjuures nende puhul kasutatakse omakeelseid kristlikke nimetusi. Lisaks avalikule tähistamisele viiakse enamiku nende tähtpäevade puhul läbi ka maagilisi vee- ja tuleriitusi, et kaitsta inimeste tervist ja elu. Teised rahvalikud riitused on mõeldud ennustamiseks või olemuselt kognitiivsed, teenides põllumajanduslikke ja karjakasvatustlikke eesmärke.

Teiste maade puukalendrid

Horvaatia

Horvaatia puukalender (*ragoš*) Olibi saarelt Dalmaatsiast on väga sarnane kahele Polkovnik Serafimovo külast pärit jaanuari-tüüpi kalendri. Horvaatia kalendrilaud on nelja küljega (3 cm lai ja umbes 66 cm pikk), kalendripäevade tähistus on esitatud kõigil neljal küljel ning aasta algab 1. jaanuaril (Gavazzi 1938). Esimeseks erinevuseks on see, milliseks suunas kalendrit loetakse – Olibi saarelt pärit kalendrit loetakse ainult ühes suunas (vasakult paremale, vt illustratsioon 7), mis tähendab, et lugemine on katkestusega. Teine erinevus on kasutatav tähtpäevade süsteem, sest Horvaatia kalender kajastab Läänekiriku liturgilist kalendrit ja mõningaid kohalikke traditsioonilisi tähtpäevi.

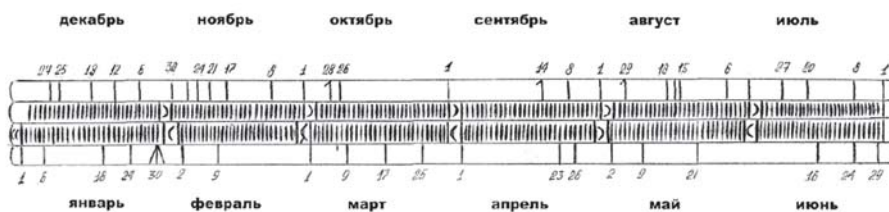
Illustratsioon 7. Dalmaatsiast Olibi saarelt leitud puukalendri ragoš skeem (Gavazzi 1938: 3, illustratsioon 2).

Komi (Venemaa)

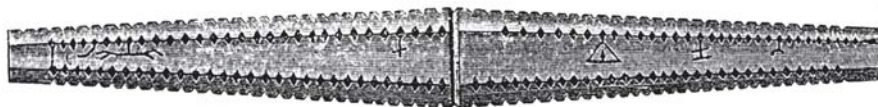
Esimesena kirjeldas Komimaalt Sössolski piirkonnast Vizingast pärit puukalendrit (illustratsioon 8) Günter Stipa (1966: 190). Selle ja veel viis Komi jahimeeste kalendrit (*pas, pu svyatsi*), mis on hoiul Sõktõvkari Riiklikus Muuseumis, on avaldanud Vladimir Lipin (2006).

Stipa väitel on Vizinga kalender arhailisem ja võrreldav Balkani puukalendritega. Komi kalender on neljakülgne 104 cm pikk kalendrilaud. Päevi tähistavad täkked on lõigatud kahele kõrvutisele küljele, ja ülejäänud kahele küljele on märgitud vastavatel kuupäevadel olevad tähtpäevad. Kuude vahele on kraabitud C-kujulised märgid, mille harud osutavad lugemise suunda. Kalendri alguskuupäevaks on 1. jaanuar, ja kohe pärast seda on märk CC (topelt 'C'). C-märk enne 1. märtsi on tõstetud esile ühe lühikese lisa-kaldjoonega. Kalendrit loetakse kahesuunaliselt ilma katkestuseta. Tähistamisel on peamiselt kasutatud pikki sirgeid kriipse, ainult ühes kohas on kriips lühike. Vaid kolmel juhul on tähtpäevade tähistamisel kasutatud kaksharki ja ühel juhul kolmharki. Tähtpäevad on vastavuses Ida-õigeusu liturgilise kalendriga, lisaks on ära toodud kohalikud Komi tähtpäevad (Lipin 2006).

Vizinga puukalender erineb tuntavalt Komi jahimeeste kuuekülgsest kahe püramiidi kujulisest (20*pas*-kalendrist ehk *pu svyatsist*, illustratsioon 9) kalendrist (Stipa 1966; Savvaitov 1869; Sreznevski 1876; Lipin 2006).

Illustratsioon 8. Vizinga külalt Sössolski piirkonnast Komimaalt pärit puukalendri skeem (Lipin 2006: 124, illustratsioon 2).

Illustratsioon 9. Sürja pas-kalender (Savvaitov 1869: 409).

Soome

Soome on Lääne- ja Idakiriku kokkupuutekoht. Lisaks arvukatele ruunikalendritele on Soome Rahvusmuuseumi soome ja soome-ugri kogudes ka mõned õigeusu kalendrilaud (Koleva & Koleva 2006). Kõigi nende puhul kasutatakse üldnimetust *riimusauva* (ruunilaud) ja *kalenterisauva* (kalendrilaud), või *puukalenteri* (puukalender) ja *riimukalenteri* (ruunikalender).

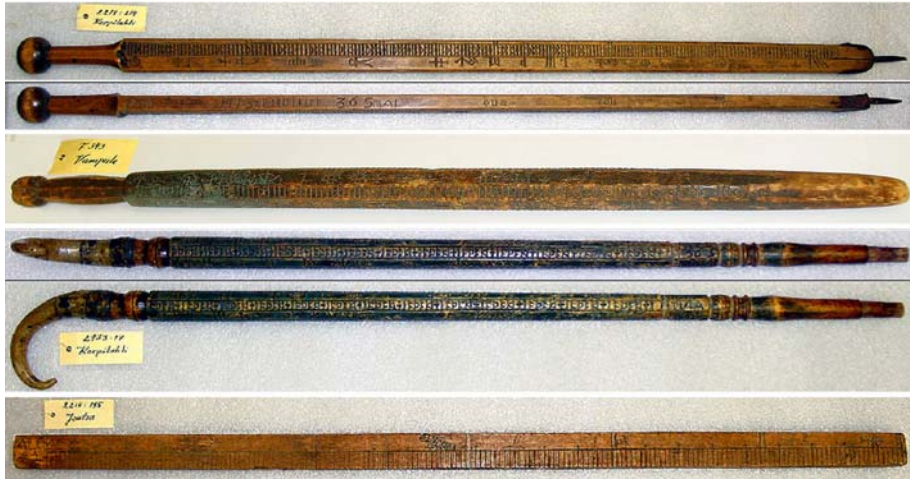
Neid puukalendreid on võimalik juba esmapilgul hõlpsasti eristada (vt illustatsioone 10 ja 11). Õigeusu puukalendritel on lihtsam välimus ja erinev ajaarvestamise süsteem võrreldes ruunikalendritega.

Illustratsioon 10. Õigeusu puukalendrid Soome Rahvusmuuseumist (Koleva & Koleva 2006: 156, illustatsioon 6).

Kalendrilaud on erineva pikkusega: 40–70 sentimeetrit, kolme, nelja või kuue küljega, sageli on neil ka käepide ja riputusauk. Päevi tähistavad täkked on tehtud kõigile külgedele. Kuude eristamisel kasutatakse kahte tüüpilist moodust – pikemat vahet või sügavat sisselõiget. Venekeelsed kuude nimetused või esitähed on sageli esitatud kirillitsas. Kalendripäevade arvestus algab üldjuhul 1. märtsil ja ainult väga harvadel juhtudel 1. septembril. Kalendrit loetakse ühest otsast (tavaliselt käepidemest, kui see olemas on) teise otsa. Päevi tähistavaid täkkeid on 365 või 366, k.a lisapäev. Tähtpäevade märgistamisel kasutatakse peamiselt kristlikke sümboleid – riste, risti osi, haakristi, ringe ja nende omavahelisi kombinatsioone (vt illustatsiooni 12 kahe viimase tulba märke). Samuti on ära märgitud oluliste astronoomiliste sündmuste kuupäevad ja kliimaatilised tingimused.

Kuupäevalised tähtpäevad kajastavad õigeusu kirikukalendrit koos kohalike iseärasustega. Puust kalendrilaud on pärit Ida-Soomest ja Edela-Karjalast Venemaal. Ühe pärimuse järgi jõudis Bütsantsi keisri saadetud Athonite munk Sergius välja Laadoga järveni, ja koos oma Karjalast pärit kaaslase Hermani-

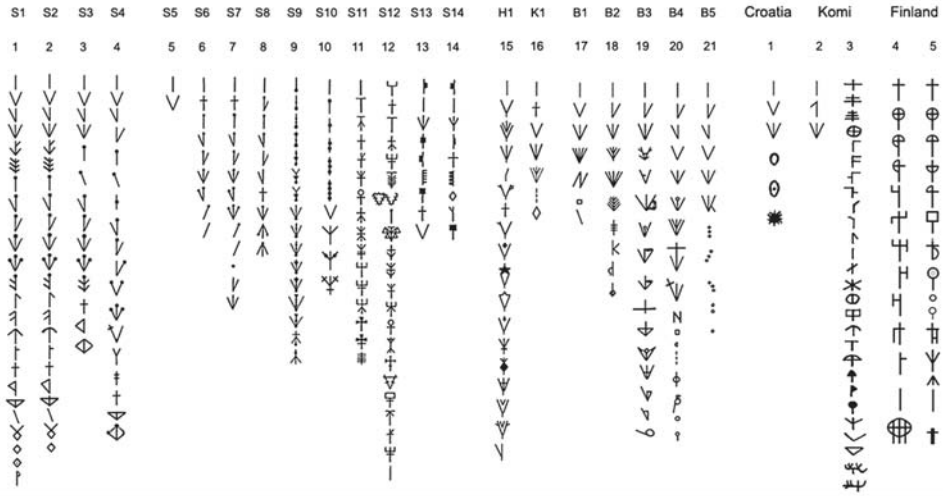
Illustratsioon 11. Ruunikalendrid Soome Rahvusmuuseumist (Koleva & Koleva 2006: 154–155, illustratsioonid 4 ja 5).

ga rajasid nad Valamo õigeusu kloostri 10. sajandil. Arvatavasti oli see tema, kes tõi sinna ka Bütsantsi kalendri (Stipa 1966: 205; ‘Sergius of Valaam’). Kuni 19. sajandini on tähtpäevade kalendritele ja jumalateenistusel kasutatavale ametlikule keelele avaldanud mõju ka Vene õigeusu kirik.

Soome kogus olevad ruunikalendrid sarnanevad oma karakteristikutelt Põhjala ruunikalendritele, kuid neil on oma kohalikud iseloomulikud jooned (illustatsioon 11) – erineva suuruse ja kujuga sümbolid ja piktogrammide ja kalendrilise teabe ülesehitus. Soome Rahvusmuuseumi Eesti kogus ja Tartus Eesti Rahva Muuseumis on hoiul mõned Eesti ruunikalendrid.

Puukalendritel kasutatavad märgid

Valdavalt kasutatakse puukalendritel märkidena sirget kriipsu, kaksharki ja kolmharki (illustatsioon 12). Keerukamad ja ornamentiga kombinatsioonid tähistavad olulisemaid tähtpäevi. Väga harva on kasutatud kirillitsat – näiteks on Ljuljakovost (B3) pärit *rabosh*-kalendril mõned olulised päevad märgitud tähtedega ‘C’, mis tähistab sõna *Сурва* [Surva] (1. jaanuari rahvapärane nimetus), ‘Д’ – *Димитровден* [Dimitrovden] (26. oktoober), ‘A’ – *Архангеловден* [Arhangelovden, peaingli päev] (8. november) jne. Rist kalendrilaua ühes servas osutab kalendri alguskuupäevale, 1. septembrile, mis on ka kirikuaasta algus (Koleva & Georgiev 2006; Koleva 2007).

Illustratsioon 12. Võrdlev ülevaade märkidest, mida on kasutatud 21 Bulgaariast pärit kalendril Smoljani (S), Haskovo (H), Kjustendili (K) ja Burgase (B) aladelt ning ühel Horvaatia, kahel Komi (Venemaa) ja kahel Soome kalendrilaual. Esimeses neljas tulbas on Polkovnik Serafimovo külast pärit kalendrilaudadel kasutatud märgid (Koleva 2008: illustratsioon 9).

Bütsantsi abiga muudeti Bulgaaria 9. sajandi keskel kristlikuks maaks. Kalendrilaudadel kasutatud märgisüsteem kõneleb eel- ja varakristlikust kirja-traditsioonist. Mõnedel märkidel leidub vasteid proto-bulgaaria ideograafiliste märkide hulgas, mida on avastatud muuhulgas 7. ja 8. sajandi arheoloogilistelt esemeleidudelt endistes Bulgaaria pealinnades ning Pliska, Madara ja Preslavi pühamutes (Dontšev 1971; Dontševa-Petkova 1980; Sefterski 2001). Samalaadseid sümboleid on leitud ka *damga*-märkide ja kindlale omanikule kuuluvatele kariloomadele tehtud põletusmärkide seast Rodope mägedes (Manolova 1980). See kinnitab kalendrite universaalsust ja püsivust kohalikus Balkani traditsioonis.

12. illustratsiooni esimeses neljas tulbas on esitatud Polkovnik Serafimovo külast pärit kalendritel (illustratsioonid 5 ja 6) kujutatud sarnased sümbolid. Tegu on tüüpiliste Bulgaaria kalendrimärkidega, kusjuures kohalikke sümboleid on lihtne eristada. Võrdlusena on toodud kalendrimärgid, mida on kasutatud Bulgaaria teistes piirkondades – Smoljanis (S), Haskovos (H), Kjustendilis (K) ja Burgases (B) –, samuti Horvaatias (Gavazzi 1938), Komimaal (Venemaa) (Lipin 2006; Savvaitov 1869) ja Soomes (Koleva & Koleva 2006).

Balkanil, Bulgaarias ja Horvaatias kasutatavad kalendrimärgid on tervikuna teistsugused kui põhjamaisemates kultuurides Soomes ja Komimaal (erandiks on siinkohal Vizinga külast pärit kalender “Komi 2”).

Kokkuvõte

Käesolevas artiklis vaadeldud puukalendrid on nn igavesed kalendrid, mida kristlased kasutasid kristliku kiriku liturgilise aasta ajaarvamiseks. On oletatud, et algselt levisid puukalendrid misjonärid ja hiljem usinad kristlased, eriti ristiusu proovilepaneku ja katsumuse aastatel.

Võimalik, et Bulgaarias kasutatud kaks eri tüüpi puukalendrit moodustavad ajaarvestamise viisi, mis vastas ristiusu vaimulike vajadustele kloostrites ja kirikutes. Esimene kalendritüüp põhineb Juliuse päikesekalendril, kus olulisemad kuupäevalised Ida-õigeusu kirikukalendri tähtpäevad on tähistatud erinevate sümbolitega. Enamik teadaolevaid Bulgaaria puukalendrid kuulub sellesse rühma. Teist kalendritüüpi, kus kasutatakse kindlaid märke nädalapäevade (ühel juhul) ja kuufaaside tähistamiseks, esindavad vaid kolm puukalendrit Kjustendili piirkonnast. Neid kalendrid võidi kasutada liikuvate pühade ja paasa-arvestuse pidamiseks.

Puukalendritel märgitud tähtpäevade võrdlemine Bulgaaria traditsiooniliste rahvapühadega osutab sünkretismile, paganliku ja õigeusu religioosse rituaalsuse kooseksisteerimisele ning vastastikustele mõjutustele. Kalendrite erinev tüpologia näitab, et aja arvestamisel on tegu erinevate prioriteetidega. Vaimulikkonnale oli oluline konsolideerida kristlaste kogukonda õigeusu kirikukalendri abil, kuid tavainimestel oli vaja ennustada hooajalisi muutusi ja kavandada majanduslikke tegevusi, tuginedes pikaajalistele vaatlustele ja kogemusele.

Naaberriikidest ja kaugematest maadest pärit puukalendrite kõrvutamisel ilmnevad teatud kanoonilised kalendrivalmistamise reeglid. Võrdlev analüüs toob välja ühised jooned ja kohalikest traditsioonidest tingitud erisused.

Ma olen tänulik puukalendrid uurinud Bulgaaria Ajaloomuuseumi spetsialistidele ja kaastöölistele; Antti Metsänkyläle ja Ildikó Lehtinenile (Soome Rahvusmuuseum) lahke koostöö eest Soome puukalendrite kollektsiooni tutvustamisel; Nikolai Sivkovile (Perniku Ajaloomuuseum, Bulgaaria) Komi kalendrid puudutava informatsiooni eest; Mare Kõivale ja Andres Kuperjanovile (Eesti Kirjandusmuuseum) lahke abi eest Eesti puukalendrite tutvustamisel. Artikkel on valminud koostöös Soome ajaloomälestiste muuseumiametiga Bulgaaria ja Soome Teaduste Akadeemia toel.

Tõlkinud Mall Lemana

Lisa

Tabel 1. Smoljani piirkonnast Polkovnik Serafimovo külast leitud nelja kalendri tähistatud kuupäevade identifitseering. Esitatud on õigeusu tähtpäevad, nende rahvapärased nimetused ning nendega seotud kombed ja sündmused.

Kuu päev	September (Септември, Rügen)	#
1	Kirikuaasta algus; vaga sambur Siimeon (siimconipäev – esimene sügiskülv)	4
2	Püha märter Mammes (Mamas, Mammis, Mammet) Kaisareast; Konstantinoopoli püha Johannes Paastuja	1
3-8	<i>Бруните денье</i> – päevad 3.–8. septembrini näitavad, millist ilma võib oodata järgmise kuue sügis- ja talvekuu jooksul, s.t oktoobrist märtsini.	
8	Neitsi Maarja sündimise päev (<i>Малка Богородица, Малка Черква</i>)	4
9	Neitsi Maarja sündimispäeva järelpäev; õiglased Joakim ja Anna	4
14	Ristiülemise püha (<i>Крстовден, Карстовден</i>)	4
20	Suurmärter Eustratius	2
21	Ristiülemise püha järelpäeva viimane päev	2
23	Ristija Johannese costamine	3
24	Esimärter püha Tekla	2
26	Apostel evangelist Johannese uinumine	4
Oktoober (Димитровски месец, Димитровске)		
1	Jumalaema kaitsmise püha	1
2	Püha Justina Nicomediast, märter Justina (<i>Устина – 'Justina'</i>)	3
6	Apostel Toomas	4
14	Auväärne Petka (Parasceve) Tīrnovost (<i>Петковден</i>). Karjakasvatajate püha.	4
18	Apostel ja evangelist püha Luukas	4
19	Auväärse Rila Johannese säilmete üleandmine (Bulgaaria); prohvet Joel	3
26	Suurmärter Demetrius Thessalonikist (<i>Димитровден, Митровден, разнуст</i> [lahtilaskmine]). Majandusaasta on lõppenud, sulased lastakse koju. Inimesed ennustavad järgmise kuu ilma. Talvise poolaasta algus.	4
27	Thessaloníki märter Nestor (<i>Св. Нистор, мишинден</i> [hiirepäev], <i>разнустене</i>). Hiirte peletamiseks rakendatakse maagilisi võtteid.	1

November (Рангелов месец, Георзске)		
1	Kasupüüdmatud imetegijad Kosmas ja Damianus.	3
2	Märtrid Akindünus, Pegasius, Aftonius, Elpidoforus ja Anempodistus	2
8	Peaingel Miikaeli sünnis (<i>Архангеловден, Рангеловден, Св. Рангел душовадник</i> [Pühak, kes viib hinged])	4
9	Märtrid Onesiforus ja Porfürius Efesusest	2
12	Halastaja Johannes Aleksandriast	3
13	Püha Johannes Kuldsuu (Chrysostomus) Konstantinoopolist	4
14-21	<i>Мратинци, hundipäevad</i> – päevad 21. novembrini on tervisele ohtlikud, need on hullemad kui <i>Мрасните</i> [mustad] päevad 25. detsembrist 6. jaanuarini.	
14	Kristuse sünni pühitsemise algus; apostel Filippus (<i>Филип, Мратиняк, Мратинци</i>)	4
16	Apostel ja evangelist Matteus	4
17	Imetegija Gregorius Neocaesareast	2
21	Neitsi Maarja templisseviimise püha (<i>Валча Богородица</i> [hundi neitsi Maarja], <i>куцулан</i> [hunt]). Mesilastega seotud ilmaennustused.	4
22	Apostlid Fiilemon, Arhippus ja Appia	1
25	Neitsi Maarja templisseviimise püha järelpäeva viimane päev; suurmärter Aleksandria püha Katariina (<i>Св. Катерина</i>) Leetrite eest kaitsev pühak. Sooritatakse maagilisi toiminguid hiirte peletamiseks.	4
26	Vaga sambur Alüpius (<i>Зимен свети Георги</i> [Püha Jüri talv])	1
27	Auväärne Theodosius Tīrnovost (Bulgaaria)	1
30	Apostel Andreas Esikutsutu (<i>Св. Андрей, Андреевден, Едрей</i> [suuremaks saama, suureks kasvama, nt päev – rahvapärane tähendus], <i>Мешкинден</i> [karu päev])	4
Detsember (Никулски месец, Никулицке)		
2	Prohvet Habakuk	2

4	Suurmärter Barbara Hieliapolisest (<i>Св. Варвара</i>)	4
5	Vaga Sabbas Pühitsetu (<i>Св. Сава</i>)	4
6	Peapiiskop Nikolaus Imetegija (<i>Св. Никола, Никулден, Рибен св Никола</i> [sõnast <i>риба</i> 'kala'])	4
9	Õiglane Anna (jumalaema eostamise mälestus)	4
12	Piiskop Spiridon Imetegija (<i>Св. Спиридон</i>) Leetrite eest kaitsev pühak.	4
13	Märter Luutsia Siracusast	2
18	Märter Rooma Sebastianus, püha Modestus Jerusalemmast	4
20	Kristuse sünni eelpüha; märter Ignatius Antiookiast (<i>Игнажден, Игнат, Единак</i> 'erak' rahvapärane tähendus), <i>Полязов ден</i> 'Esimese külalise kohtamine') Selle päeva esimene külaline võib tuua endaga kaasa õnne või õnnetust.	4
22	Suurmärter Anastasia, (<i>Св. Насташе</i> (<i>Anastasia</i> rahvapärane hääldus Rodope keskpiirkonnas), <i>Св. Черна</i> (sõnast <i>черен</i> [must])) Pühakult tuleks paluda kaitset hukatuse eest.	4
24	Kristuse sündimise eelpäev; vaga märter Eugenia Roomast (<i>Малка Коледа, Суха Коледа, Крачун</i>) Maagilised kombetalitused ja ennustamised.	2
25	Kristuse sündimise päev (<i>Коледа, Голяма Коледа, Божич</i>). Suurim talvine püha. Maagilised kombetalitused ja ennustamised. Päike on oma madalaimas punktis ja tal on kõige vähem võimu. Järgneb pööre kevade suunas.	4
25.12 .- 6.01.	<i>Мрасните</i> [must, räpane], <i>Поганите</i> [pagan], <i>Некрасните</i> [ristimata]) <i>дене</i> – päevad 25. detsembrist 6. jaanuarini on väga ohtlikud.	
26	Neitsi Maarja teenistus	4
27	Kristuse sündimise järelpüha; esimärter ja ülemdiakon Stefanus (<i>Стефановден</i>)	4
29	Petlemma lapsukesed-märtrid (Herodes tappis 14 000 vastündinut) (<i>Изкланите деца</i> [tapetud lapsed]).	2

	Päeva peavad au sees naised, kellel on kuni kolme-aastased lapsed.	
Jaanuvar (Голям сечко, Големин)		
1	Issanda ümberlõikamise päev; Kaisarea peapiiskop Basilius Suur (<i>Сурва, Василевден, Обрезание</i>). Riitus peab hoidma eemal karud ja hundid.	4
2	Püha Silvester Roomast (<i>Св. Силвестри, Карамановден, Риначовден</i>) Härja päev. Puhastatakse loomalautu.	3
5	Jumalailmumise eelpäev; Püha risti päev (<i>Корст</i> (Sõnast <i>крат</i> [rist]))	4
6	Jumalailmumine, issanda ristimise päev (<i>Богоявление, Йордановден, Водици</i>)	4
7	Ristija Johannese üldine mälestusteenistus (<i>Ивановден</i>)	4
11	Vaga Teodosius Suur	2
16	Apostel Peetruse ahelate kummardamine (<i>Свети Вериги</i> (sõnast <i>вериги</i> [ahelad]), <i>Петрово въже</i> [Peetruse köis])	3
17	Vaga Antonius Suur (<i>Антоновден</i>)	4
18	Püha Atanasius Suur (<i>Атанасовден, Зимен Св. Атанас</i> [püha Atanasi talv], <i>Среде зима</i> [südatalv])	4
20	Vaga Eutümius Suur; püha Eutümius Tirmovost (<i>Петлевден</i> [kukepäev], <i>must päev</i>) Väikeste poiste heaolu tagamiseks tapetakse must kukk.	4
25	Konstantinoopoli peapiiskop püha teoloog Gregorius	4
27	Johannes Kuldsuu säilmete toomine	4
30	Kolme pühaku teenistus (<i>Три светители</i> [kolm pühakut])	4
Veebruar (Малак сечко, Малкин)		
1	Issanda templesseviimise eelpüha; märter Trüfon (<i>Св. Трифон, Трифоновден, Зарезан</i>) Esimene kevadpüha. Inimesed paluvad huntide isandat ja viinamarjakasvatajate patrooni püha Trüfoni. Sümboolselt lõigatakse viinamarjaväite ja kastetakse neid veiniga. Püha on alguse saanud Antiik-Kreeka dionüüsiatest.	4

2	Issanda templisseviimise püha (<i>Овча Богородица</i> [lamba neitsi Maarja]) Mesilastega seotud ilmaennustused.	4
3	Õiglane Siimeon ja prohvet Anna	2
8	Suurmärter Teodorus Väeülem; prohvet Sakarias (<i>Зимен Тодоровден</i> [Todoripäeva talv])	4
10	Märter Haralampes (<i>Св. Хараламби, Чумин ден</i> [katkupäev])	4
11	Sebastia piiskop märter Blasius (<i>Св. Влас, Власовден, Муковден</i> (sõnast <i>муча</i> [ammumma])) Püha Blasius kaitseb härgi surmahaiguste eest.	4
17	Suurmärter Teodorus (<i>Св. Тодор</i>). Pühak kaitseb hobuseid.	3
23	Smürna piiskop märter Polükarpus	2
24	Ristija Johannese pea 1. ja 2. leidmine	4
29	Vaga Kassianus (liigaastal)	3
Märts (Марта)		
1	Vaga märter Eudokia (<i>Марта, Мартеица</i>) Kevade algus. Inimesed seovad ümber oma käe või riputavad riidele, viljapuudele ja loomadele punavalged lõngad, soovides head käekäiku ja rikkalikku saaki.	4
9	Sebastia 40 märtrit (<i>Свето Четирдесе</i> (sõnast <i>четирдесет</i> [nelikümmend])) Kui sel päeval istutada 40 oksa, juurduvad need, kasvavad suureks ja hakkavad vilja kandma.	4
25	Neitsi Maarja rõdmukuulutamise päev (<i>Благовец, Благовитене</i>) Hommikul lastakse mesilased tarust välja lennata ja siis suitsutatakse tarusid.	4
Aprill (Лошко)		
1	Egiptuse vaga Maarja	2
7	Vaga tunnistaja Georgius Melitenest	3
18	Vaga Johannes, Decapolise [Kümmelinnamaa] Gregory jünger	1
23	Suurmärter Georgius [Püha Jüri] (<i>Георгиевден, Цветен Георги</i> (sõnast <i>цветен</i> [värviline])) Suurim ja tähtsaim kevadpüha, mida tähistatakse karjakasvatusaasta algusena,	4

	paludes karja viljakust ja viljakasvu. Naised korjavad esimesi taimi. Rituaal sisaldab mitmeid arhailisi, kristluscelseid elemente. Suvise poolaasta algus.	
25	Apostel evangelist Markus	4
Mai (Цветен, Костадиновски месец, Ечко)		
1	Prohvet Jeremia (<i>Св. Еремия, Ирминден, Замски ден</i> (murdesõnast <i>змя</i> [uss])) Pühakult palutakse kaitset ussihammustuste eest.	2
2	Püha Atanasius Suure säilmete toomine; püha Boris I (Michael), Bulgaaria prints (<i>Атанасовден, Летен св. Атанас</i> [püha Atanasi suvi])	4
8	Apostel ja evangelist Johannes	4
9	Imetegija Nikolause säilmete toomine; prohvet Jesaja (<i>Св. Nikolay Letni</i> [püha Nikolai suvi])	2
11	Apostlid Kürillus ja Metodius (<i>Св. Кирил и Методий</i>) Slaavlaste apostlitena tuntud pühakud, kes on loonud 855. aastal vanima teadaoleva slaavi tähestiku. Kirik tähistab seda püha Bulgaarias alates 1855. ja mujal Euroopas 1979. aastast.	3
17	Apostlid Andronicus ja Juunia	1
18	Märtrid Peetrus, Dionysius, Andreas, Paulus, Kristiina	1
20	Märter halastaja Taleleus	1
21	Pühad keiser Konstantinus ja tema ema Helena (<i>Костадин, Свети Костадин и Елена, Предой</i> (sõnast <i>доля</i> [lõpsma])) Lambakarjuse püha Rodope mägedes. Lambakarjused võõrutavad tallesid ja koguvad kokku esimese piima. Tantsitakse hõõguvatel sütel nn <i>nestinari</i> tantsu, käes pühakute ikoonid, ja ennustatakse tulevikku.	4
22	Märter Basiliskus Commanast	1
25	Ristija Johannese pea 3. leidmine	3
Juuni (Еневски месец, Тодуроске)		
1	Märter Justinus Filosoof	2
8	Suurmärtri Teodorus Väeülema säilmete toomine (<i>Летен Тодоровден</i> [püha Teodoruse suvi])	4
9	Püha Kürillus	2

11	Apostlid Bartolomeus ja Barnabas (<i>Св. Вартоломей, Св. Фартулмей</i>) Pühakuid palutakse, et nad ei karistaks inimesi rahe ja tormidega. Usutakse, et sel päeval keerab päike end talve poole.	4
12	Vaga Onufrius Suur ja Athonite Peetrus	2
14	Prohvet Eliisa (Лисен) Pühakut palutakse, et ta ei karistaks inimesi rahe ja tormidega.	3
15	Prohvet Aamos (<i>Видовден</i>) Palutakse <i>Vidat</i> , püha Bartolomeuse ja Eliisa öde. Tööd ei tohi teha.	2
16	Püha imetegija Tiikhon Amathusest	1
21	Märter Julianus Tarsusest	4
22	Püha Samosata Eusebius	1
24	Ristija Johannese sündimise päev (<i>Еневден, Яневден, Иванден, Иван билобер</i> (sõnast <i>билобер</i> [taimekorjaja]) Suve suurim pidustus. Päike on seniidi kõrgeimas punktis ja kõige kuumem. "Sel päeval päike paistab, keerab ümber ja võtab suuna talvele". "Enjo paneb selga karvakasuka ja läheb lumc järele". Lõuna-Bulgaarias süütavad inimesed lõkkeid ja lasevad tulenooli.	4
29	Ülemapostlid Peetrus ja Paulus (<i>Петровден</i>) Püha Peetruse paastu lõpp. Tapetakse esimene tütu.	4
30	12 apostli teenistus (<i>Павловден</i>) Püha peab kaitsma tule, äikese ja harva ka rahe eest. Ei tohi süüdata tuld ega teha tööd.	4
Juuli (Июлиски месец, Goreshtnyatsite, Pètruske)		
1	Märtrid kasupüüdmatud Kosmas ja Damianus; Rila Johannese säilmete viimine Tîrnovost Rilasse. (<i>Свети Врачове, Свети Врачи</i>)	4
2	Neitsi Maarja rüü toomine	4
7	Vaga Toomas; märter Kûriake (<i>Св. неделя</i>)	4
8	Suurmärter Prokopius (<i>Св. Прокопи, Пчелар</i> (sõnast <i>пчелар</i> [mesinik])) Pühakut peetakse mesilaste kaitsjaks.	4
14	Apostel Akvila	3

15 - 16	<i>Горестница</i> . 15. ja 16. juulit peetakse iga aasta kõige kuumemateks päevadeks.	
15	Märtrid Kerükus ja Julitta; (<i>Първи</i> [Esimene] <i>Горестник, Люта и Чурута</i> (Julitta ja Kerükus) Ei tohi teha tööd, tuli koldes tuleb kustutada.	3
17	Suurmärter Marina (Margareeta) (<i>Трети</i> [Kolmas] <i>Горестник, Маринден, Св. Марина Огнена</i> (sõnast <i>огнен</i> [tuli]) Külaelanike tarvis süüdatakse uus tuli. Pühakut palutakse kui usside isandat.	4
20	Prohvet Eelias (<i>Илинден, Св. Илия Грамовник</i> , (sõnast <i>gram</i> [äike]), <i>Св. Илия Гармоделец</i> [äikesetegija], <i>среде лято Sredè lyato</i> [Südasuvi])	4
22	Apostlisarmane Maarja Magdaleena (<i>Св. Мариа, пüha Ија öde</i>)	3
25	Püha Anna (jumalastünnitaja ema) uinumine	2
26	Märter Hermolaus Nicomediast; vaga märter Paraskeeva Roomast	1
27	Suurmärter Panteleimon (<i>Св. Пантелеи птник</i> [püha Pantelci rändaja], <i>Воден Пантелеи</i> [sõnast 'vesi'], <i>Паталеи</i> [rahvapärane hääldus]) Rändlindude rände algus. Pühakut palutakse kui ülejujutuste isandat.	4
30	Apostlid Silas ja Silvanus	2
31	Jumalaema paastu algus; ristipuu väljatoomise eelpäev; Õiglane Eudokimus Kapadookiast	2
August (Август, Егус)		
1	Ristipuu väljatoomine; 7 Makabci märtrit (<i>Макавей, Егус</i>)	4
6	Issandamuutmise päev (<i>Преображение, Пребржане</i>)	4
13	Pühiisa püha Maksimus	2
14	Jumalaema uinumise eelpüha; prohvet Miika	1
15	Jumalaema uinumise püha (<i>Голяма Богородица, Голяма Черква</i>)	4
16	Jumalaema uinumise püha järelpäev; Märter Diomedes Tarsusest	1
17	Märter Miron	1
18	Rila (Bulgaaria) Johannese uinumine	1

19	Märter Andreas	1
21	Prohvet Samuel	1
23	Jumalaema uinumise püha lõpp; Märter Luppus Thessalonikist	1
26	Märtrid Hadrianus ja Natalia	1

29	Ristija Johannese pea maharaiumise päev (<i>Секловене, Обсичане</i> [Iõikamine], <i>Иванова глава</i> [Johannese pea], <i>Цари</i> <i>св. Иован</i> [Must püha Johannes])	4
31	Jumalaema vöö toomine Chalcoprateias	3

Kirjandus

Anastasov & Deikova jt 2002 = Анастасов, Васил & Дейкова, Христина & Димитрова-Тодорова, Лиляна & Дукова, Уте & Михайлова, Димитрина & Начева, Мира & Рачева, Мария & Риков, Георги & Селимски, Людвиг & Тодоров, Тодор Ат. *Български етимологичен речник* VI. София: Академично издателство Проф. Марин Дринов, lk 136–137.

Argirov 1896 = Аргиров, Стоян. Календар-рабош. *Периодическо списание на Българското книжовно дружество*. X, LIV (54), lk 779–785.

Detev 1947 = Детев, Петър. Един календар-рабош в Пловдивския народен музей. *Български народ* II, 1. София: Българско народнаучно дружество, lk 10–13.

Detšov 1903 = Дечев, Васил. Овчарска година и броение. *Сборник за народни умотворения XIX, среднородопско овчарство*. София: БАН.

Dontšev 1971 = Дончев, Слави. Писмеността на прабългарите и славянската азбука. *Исторически преглед* 2. София, lk 96–109.

Dontševa-Petkova 1980 = Дончева-Петкова, Людмила. *Знаци върху археологически паметници от средновековна България, VII–X век*. София.

Gavazzi 1938 = Гавази, Милован. Дрвени календари. *Календар Св. Анте за г. 1939*. Сараево, lk 1–4.

Gorov 1997 = Горов, Горо. Странджанският вечен народен календар – “поп”. *Море* 9–10. Бургас, lk 9–11.

Koleva 1967 = Колева, Елена. Народен календар-рабош от 1783 година. *Музей и паметници на културата* 1. София, lk 20–23.

Koleva 1971 = Колева, Елена. Народни календари-рабоши. *Известия на българските музеи* I, 1969. София, lk 247–270.

Koleva, Svetlana & Koleva, Vesselina 2006. The Finnish Wooden Calendars and Some Aspects of Folk Knowledge in the Middle Ages. Soltysiak, A. (toim). *Proceedings of the Conference “Time and Astronomy in the Past Cultures”, Toruń, March 30 – April 1, 2005*. Warszawa & Toruń, lk 149–166.

Koleva, Vesselina 1996. Three wooden calendars from West Bulgaria. Schlosser, W. (toim). *Proceedings of the Second SEAC Conference, Bochum, 1994*. Bochum, lk 163–173.

Koleva, Vesselina & Georgiev, Pliya 2006. A Wooden Calendar from Southeastern Bulgaria. *Proceedings of the Balkan Astronomical Meeting, 2004, June 14–18, Rozhen, Bulgaria. Aerospace Research in Bulgaria* 20. Sofia, lk 341–346.

Koleva 2006 = Колева, Весселина. Българските дървени календари. Доклади от национална научна конференция с международно участие "20 години Съюз на учените в България – клон Смолян", 20–21 октомври, 2006, Смолян, lk 829–843.

Koleva, Vesselina 2007. Wooden Calendars from Southeastern Bulgaria. Pasztor, E. (toim). *Papers from the annual meeting of SEAC held in Kecskemet, Hungary in 2004*. Printed in England by Chalvingston Digital, BAR S1647, lk 95–107.

Koleva, Vesselina 2008. Wooden Calendars from the Central Rhodopes. *Publications of the Astronomical Observatory of Belgrade* 85. Belgrade, lk 65–86.

Lipin 2006 = Липин, Владимир. Деревянные резные календари-святцы в собрании Национального музея республики Коми. *Арт 3*. Сыктывкар, lk 120–128.

Manolova 1980 = Манолова, Мария. Родопските родови дамги – прабългарски писмени знаци. *Родопи* 10. София, lk 7, 24–26.

Marinov 1907 = Маринов, Димитър. Патерица. *Известия на Етнографическия музей* 1. София, lk 11–14.

Marinov 1914 = Маринов, Димитър. Народна вяра и религиозни народни обичаи. *Сборник за народни умотворения* 28. София, lk 269 jj.

Mladenov 1941 = Младенов, Стефан. *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*. София: Книгоиздателство Христо Г. Данов – О. О. Д-во.

Savvaitov 1869 = Савваитов, Павел. О зырянских деревянных календарях и пермской азбуке, изобретенной св. Стефаном. *Труды первого археологического съезда в Москве*. Москва, lk 408–416.

Sefterski 2001 = Сефтерски, Райко. Древни писмени знаци варху български дървени календари от XVIII–XX век (съпоставително изследване). *Известия на Българската орда* VII, 2 (62). София, lk 2–15.

Sergius of Valaam. *Wikipedia* (http://en.wikipedia.org/wiki/Sergius_of_Valaam – 29. november 2010).

Sreznevski 1876 = Срезневский, Всеволод. Северный резной календарь. *Труды второго археологического съезда в Санкт-Петербурге* 1–2. Санкт-Петербург, lk 1–108.

Stipa, Günter Johannes 1966. Zum Kulturbereich der syrtjanischen Kerbkalender. *Finnisch-ugrische Forschungen*, band XXXVI, heft 1–2, lk 181–207.

Zahhariev 1929 = Захариев, Йордан. Календар-рабош. *Известие на народния Етнографически музей в София* VIII–IX, lk 242–248.

Vakarelski 1936 = Вакарелски, Христо. Календар. *Бит и език на тракиските и малоазийските българи I: Бит, Духовна култура*. София, lk 269–273.

Summary

Bulgarian Wooden Calendars

Vesselina Koleva

Key words: calendar stick, fixed feasts, Orthodox Church calendar, rabosh, wooden calendar

The article presents a short review of the characteristic features of Bulgarian wooden calendars. Particular attention has been paid to the structure of calendar records and special signs marking the fixed feast days throughout the year in the Orthodox liturgical calendar. A group of calendar sticks from the central part of the Rhodope Mountains, repeatedly used during the 19th century, illustrate this little known folk tradition. Parallels are drawn with wooden calendars from other countries.